

אומות העולם המאמינים בה'

מים ראשונים: נושא דף זה הוא גויים המאמינים בה', אם לא כאל יחיד, היינו אמונה מונותאיסטית טהורה, אז לפחות כ'אל עליון' העומד מעל כל האלילים ואלוהי כל עם ועם. נושא זה כבר נסקר חלקית בדברינו [אלוהי האלהים](#) בפרשת עקב, וכן בדף [ממזרח שמש עד מבוא גדול שמי בגויים](#). כך גם בדף [מי אתה מלכיצדק](#) בפרשת לך לך.¹ הדף הנוכחי חוזר ומרכז את כל המקורות שמצאנו בנושא, ומן הסתם נחזור בו על כאלה שכבר הובאו בדפים הנ"ל. נקווה שנזכה גם לחדש מספר מקורות, ונשמח כמובן מאד אם שואבי המים יגלו את אזנינו ויאירו את עינינו במקורות נוספים.

כִּי מִמְּזָרְחַ שֶׁמֶשׁ וְעַד מְבֹאֵי גְדוֹל שָׁמַי בְּגוֹיִם וּבְכָל מְקוֹם מְקָטֵר מִגֵּשׁ לְשָׁמַי וּמִנְחָה טְהוֹרָה כִּי גְדוֹל שָׁמַי בְּגוֹיִם אָמַר ה' צְבָאוֹת: (מלאכי פרק א פסוקים א-יב).

מֵאִין כְּמוֹד ה' גְּדוֹל אֶתָּה וְגְדוֹל שְׁמֶךָ בְּגִבּוֹרָה: מִי לֹא יִרְאֶךָ מִלֶּךְ הַגּוֹיִם כִּי לֶךָ יֵאָתֶה כִּי בְּכָל חֲכָמֵי הַגּוֹיִם וּבְכָל מַלְכוּתֵם מֵאִין כְּמוֹד: (ירמיהו פרק י פסוקים ו-ז)²

מסכת מנחות דף קי עמוד א – אלהא דאלהא

אמר רבי אבא בר רב יצחק אמר רב חסדא, ואמרי לה אמר רב יהודה אמר רב: מצור ועד קרטיגני מכירין את ישראל ואת אביהם שבשמים, ומצור כלפי מערב ומקרטיגני כלפי מזרח אין מכירין את ישראל ולא את אביהן שבשמים. איתיביה רב שימי בר חייה לרב: "ממזרח שמש ועד מבוא גדול שמי בגויים ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה" (מלאכי א יא)³! אמר ליה: שימי, את? דקרו ליה אלהא דאלהא.⁴

מסכת סופרים פרק ד הלכה ו – אלוהי האלהים, דברי משה

"כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים" (דברים י יז) - הראשון קודש והשני חול. "ואדני האדנים", הראשון קדש והשני חול.⁵

ספורנו בראשית פרק יד – דור הפלגה

פסוק ד: "עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם"⁶ - נעשה שם שתהיה כמגדל ויצא בכל המין האנושי שם גובה מקומה וגודל עירָה, באופן שתִּתְחַשֵּׁב אלהי האלהים אצל כל בני האדם ואליה ידרשו כולם.⁷

¹ ראו גם הדפים [דרכו של אברהם לאמונה בבורא עולם](#), הדפים [הלוא אין בה ממש](#) ו- [על השיתוף](#) בפרשת כי תשא; והדף [בין עבודה זרה לטבע – שיטת ר' יוסי הגלילי](#) בפרשת ראה.

² אלה שני פסוקי הבסיס המרכזיים, לנושא שלנו (עפ"י רמב"ם מורה נבוכים שנביא להלן), אך בהמשך הדף נראה גם מקורות אפשריים נוספים במקרא. מה מתכוונים הנביאים ירמיהו ומלאכי לומר בדברים אלה? מי הם הגויים היראים את הקב"ה ולא עוד אלא מגישים לו קטורת ומנחה טהורה (בעוד בני ישראל מגישים שולחן מגואל)? דגש חשוב הוא ההקשר בו נאמרים הדברים: שבח והלל בירמיהו, תוכחה ומוסר במלאכי ומומלץ מאד לעיין ברקע ובהקשר הרחב של פסוקים אלה במקור. יש גם לשים לב לתיחום של "חכמי הגויים" בירמיהו מול "בכל מקום" של מלאכי, אך כאן נתמקד בעצם הרעיון שיש גויים המאמינים בה'. מי אלה ובמה הם מאמינים? ולא רק בין צור לקרטיגני – בעולם כולו מוכר שם ה'!

³ רב סונט ברב שימי על עצם שאלתו: אתה שימי אומר דבר כזה? אך בה בעת הוא שטובע את הביטוי "אלהא דאלהא". ראו רש"י על הפסוק: "גדול שמי בגויים" - אמרו רבותינו דקרו ליה אלהא דאלהא. אפילו מי שיש לו עכו"ם יודע (שיש אלוה) שהוא על כולם ובכל מקום מתנדבים לשמי אף העכו"ם". וכן פירוש רד"ק שם: "גדול שמי בגויים" - כי אף על פי שעובדים לצבא השמים מודים בי שאני הסבה הראשונה אלא שעובדים אותם לפי דעתם שיהיו אמצעים ביני ובינם ואמרו רז"ל דקרו ליה אלהא דאלהא. תואר זה נאמר בסוגייה שם במשמעות 'נמוכה' של אמונה שטחית ורדודה, אבל נכנס לעולם המחשבה ומזכיר את "אלוהי האלוהים" של משה (המקור הבא). וכבר הקדשנו כאמור דף מיוחד לנושא זה, ראו [ממזרח שמש עד מבוא גדול שמי בגויים](#).

⁴ ראש לכולם הוא משה רבנו בפסוק: "כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים וְאֲדֹנֵי הָאֲדָנִים הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבֹּר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא יֵשָׁא פָנָיו וְלֹא יִקַּח שָׁחַד". הכיצד, למה מכון כאן משה? - הוא משה שאמר: "אתה הָרָאָת לְדַעַת כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים [אין עוד מלבדו](#)"?! הדרשה לעיל מציעה פתרון פשוט המבוסס על כך שהמילה "אלוהים" מופיעה פעמים רבות במשמעות חילונית: בית דין, שליט – בעלי שררה. הקב"ה עומד מעל כל שליטי בשר ודם. אבל נראה שהביטוי "אלוהי האלוהים" במשמעות הרוחנית-דתית נכנס אחר כבוד לשפה העברית ולמקורות, ראו בפרט ספר תהלים: פרק קלה פסוק ה: "כִּי אֲנִי יָדַעְתִּי כִּי גְדוֹל ה' וְאֲדֹנֵינוּ מִכָּל הָאֱלֹהִים", פרק קלו ב-ג הלל הגדול: "הוֹדוּ לֵאלֹהֵי הָאֱלֹהִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ: הוֹדוּ לְאֲדֹנֵי הָאֲדָנִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ: וְכֵן בְּפֶרֶק צֶה פִּסּוּק ג': "כִּי אֵל גְּדוֹל ה' וּמִלֶּךְ גְּדוֹל עַל כָּל הָאֱלֹהִים", בפרק צו פסוק ד: "כִּי גְדוֹל ה' וּמִהֶלֶל מְאֹד נִזְרָא הוּא עַל כָּל הָאֱלֹהִים". ובפרק צז פסוק ט: "כִּי אֶתָּה ה' עֲלִינוּ עַל כָּל הָאָרֶץ מֵאֵד נְעִלְיָתָ עַל כָּל הָאֱלֹהִים" – אלה האחרונים נקבעו בתפילת קבלת שבת. ולהלן נראה גם מי הוא שחידש את מטבע הלשון והתואר "אל עליון". וכבר הקדשנו כאמור דף מיוחד [אלוהי האלהים](#) בפרשת עקב.

⁶ ראו הפסוק המלא שם: "וַיֹּאמְרוּ הֵבָה נִבְנֶה לָנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם פֶּן נָפוּץ עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ".
⁷ כוונת אנשי מגדל בכל היתה לבנות מגדל אחד ועיר אחת (ועבודה זרה אחת) שייחשבו היחיד והמוחלט, "אלוהי האלוהים" לכל המין האנושי (דאז). לכאורה דבר חיובי, אך לזה בדיק התנגד הקב"ה, כפי שמוסבר בקטע הבא.

פסוק ו: "עתה לא יבצר מהם".⁸ אם כן, אין מונע להם מהשלים כוונתם, ותהיה אותה עבודת גילולים אשר יבחרו כללית לכל מין האדם, ולא יפנה אחד מהם לדעת את הבורא יתברך ולהבין כי יוצר הכל הוא.⁹ והפוך זה יקרה, כשתהיה מחלוקת בענין האלהי הנכר. כי כל אחת מהנה תחשוב שיש אלוהי האלהים שכל האלוהות מסכימים לדעתו, ובו ישלם סדרם וסדר המציאות, כאמרו: "כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים" (מלאכי א יא).¹⁰

בראשית יד יח-כב פרשת לך לך – אל עליון קונה שמים וארץ

ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון: ויברכהו ויאמר ברוך אברהם לאל עליון קנה שמים וארץ: וברוך אל עליון אשר מגן צריך בידך ויתן לו מעשר מכל: ויאמר אברהם אל מלך סדם הרמתי ידי אל ה' אל עליון קנה שמים וארץ:¹¹

בראשית פרקים כא, כו – אבימלך ואברהם

ויהי בעת ההוא ויאמר אבימלך ופיכל שר צבאו אל אברהם לאמר אלהים עמך בכל אשר אתה עשה: ועתה השבעה לי באלהים הנה אם תשקר לי ולניני ולנכדי כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי ועם הארץ אשר גרתי בה: ויאמר אברהם אנכי אשבע: ... ויחק אברהם צאן ופקר ויתן לאבימלך ויכתרו שניהם ברית: ... על כן קרא למקום ההוא באר שבע כי שם נשבעו שניהם: ... ויכתרו ברית בבאר שבע ויקם אבימלך ופיכל שר צבאו וישבו אל ארץ פלשתים: וישע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם:¹²

⁸ ראו הפסוק המלא שם: "ויאמר ה' הן עם אחד ושפה אחת לכלם וזה החלם לעשות ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות". ראו הדף [בין דור המבול לדור הפלגה](#). ראו אגב גם הדף [אברהם ודור הפלגה](#) שיכול לשפוך אור על דרכו של אברהם להפיץ את שם ה' בעולם.

⁹ אחדות המין האנושי סביב מחשבה אחידה (שהיא מטרת בניית העיר האחת והמגדל הגבוה שכולם רואים והשפה המשותפת) היא מסוכנת. באופן זה, אף אחד "לא יפנה לדעת את הבורא יתברך ולהבין כי יוצר הכל הוא", והמגדל יהפוך לעבודה זרה. אבל בעצם למה?

¹⁰ דווקא ריבוי אלוהויות ומחלוקות יכול להיות דבר חיובי. ייווצר מגוון של ריבוי דעות ותרבויות (וערים ומגדלים ושפות), ובה בעת ובאופן פרדוקסלי, תיווצר גם הסכמה שמעל האלוהות הספציפית של כל תרבות ועם, חייב להיות "אלוהי האלהים" שכל האלוהויות (ובני אדם הסוגדים להם) מסכימים עליו. וזו המשמעות של הפסוק במלאכי: "כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים ויכל מקום מקטן מגש לשמי ומנחה טהורה כי גדול שמי בגוים אמר ה' צבאות". בריבוי וגיוון זה שמעליו מתנוסס דגל "אלוהי האלהים" ישלם סדרם וסדר המציאות. פירוש זה של ספורנו הוא חריג ומיוחד – אין אפשרות של אחדות האל ומונותיאזם טהור לכתחילה באנושות כולה. דווקא האלילות המקומית היא הבסיס לאלהא דאלהא (הפרטי של כל אחד). לכאורה, פירוש זה של ספורנו מתנגש חזיתית עם "אלוהי האלהים" של משה (שבמקור לא נאמר לגויים, אלא כמרשם אמונה לבני ישראל!). משה מן הסתם לא יסכים שמריבוי אלוהויות תצמח ההכרה ב"אלוהי האלהים". אלא אם נאמר שבדור הפלגה מדובר על אומות העולם וזו הדרך להביאם בהדרגה לאמונה ב"אלוהי האלהים", לכתחילה וב"כוונה ראשונה" לדידם; בעוד שמשנה בפרשתנו מדבר על עם ישראל שכבר מכיר (צריך להכיר) בייחודיות הקב"ה. "אלוהי האלהים" כמסר לעם ישראל היא אמונה של "כוונה שנייה" שתמנע נתק גמור ותשמש תזכורת מתמדת ל"כוונה הראשונה" של ישראל שהיא "אין עוד מלבדו". וצריך עיון נוסף.

¹¹ על פי עדות התורה, מלכי צדק מלך שלם (היא ירושלים של אז) הוא "כהן לאל עליון" ומחדש גם את התואר לקב"ה "קונה שמים וארץ". מלכי צדק הוא דמות מרכזית איתה נפגש אברהם בבואו "לארץ אשר אראך". בתשובתו של אברהם (אל מלך סדם) הוא מאמץ את התואר "אל עליון קונה שמים וארץ" של מלכי צדק ורק מוסיף את שם הויה: "ה' אל עליון קונה שמים וארץ". (בדקו איפה בתנ"ך ובסידור התפילה מופיעים "אל עליון", "עליון", "קונה שמים וארץ") חז"ל לא הסתפקו בפשט המפגש של שתי דמויות אלה כמסופר במקרא, והעצימו אותו ע"י זיהוי מלכי צדק עם שם בן נח. "כך היו אברהם ושם מסוימים בעולם ... זה שריו בקיצו של עולם, וזה שריו בקיצו של עולם.. קרבו ויאתיון - זה קרב אצל זה, וזה קרב אצל זה. איש את רעהו יעזרו - זה עוזר לזה בברכות: ויברכהו ויאמר ברוך אברהם לאל עליון וגו', וזה עוזר לזה במתנות: ויתן לו מעשר מכל". ושניהם ביחד יוצרים את השם ירושלים. ראו כל זה במדרש בראשית רבה פרשות מד ו-נו – מובא בדברינו [מי אתה מלכי צדק?](#) אבל לנושא שלנו נראה שדי לנו במקרא עצמו. מחדש האמונה באל אחד שבא מארם נהריים נפגש עם מאמין ב"אל עליון קונה שמים וארץ" שכבר מצוי ב"ארץ אשר אראך". האם זו הסיבה שאברהם נשלח לארץ כנען דווקא?

¹² ובמקום הזה מצא אברהם מנוחה, ככתוב שם: "ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים". (ולאחריה באה פרשת העקידה, שנפתחת בשם אלוהות ועוברת בהמשך לשם הויה, ראו דברינו [איזה קול אתה שומע](#) בפרשת וירא). חשבנו לצרף גם את אבימלך לרשימה הגויים המכירים את ה', אך דא עקא שאבימלך משתמש בשם אלוהות ולא בשם הויה. ולא רק במפגש שני זה ביניהם, אלא גם במפגש הקודם עם אברהם סביב לקיחת שרה לבית אבימלך (בראשית פרק כ). שם טוען אבימלך כנגד אברהם טענות מוסריות כלל-אנושיות: "מעשים אשר לא יעשו עשית עמדי". בחזרה למפגש לעיל, אפשר גם לשאול (מה שלא מצאנו במפרשים) בשם מי נשבע אברהם כשהוא כורת את הברית עם אבימלך? למה לא מספרת לנו התורה, בדומה לסיפור מלכי צדק, שבעוד שאבימלך בא בשם אלוהות, אברהם בא בשם ה'? כנראה משום שלא כך היה, והשאלה היא אם כן: מדוע? אמנם, בסוף הפרשה, מספר לנו המקרא: "וישע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם". עכשיו אברהם? למה לא בפני אבימלך? ראו פירוש רד"ק על הפסוק שמסביר שהכרזה זו הייתה עם הפנים פנימה, לתוך בית אברהם: "בדבר הבאר אסף את הבנים שם וקראו להם בשם ה' שיחזיקו באמונתו מעבוד זולתו". מכל זה תכירו כי הוא אל עולם ויכול על הכל". – האם חזר אברהם להתכנס בתוך בני ביתו? ראו גם הפסוק: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט וכו'" (בראשית יח יט). אבל רבי בחיי בן אשר מבאר את נטיית האשל והקריאה בשם ה', עם הפנים החוצה, ומפרש שם: "ויקרא שם בשם ה' לשון קריאה והכרזה. וכוונת הכתוב: כי אברהם מכריז ומודיע לבריות שהעולם מחודש, ויש לו מנהיג יחיד וקדמון, ועל כן יאמר כי ההכרזה הזאת היתה בשם ה' היחיד "אל עולם". הקדמון".

בראשית פרק כו – אבימלך ויצחק

וַאֲבִימֶלֶךְ הִלֵּךְ אֵלָיו מִגֶּרָה ... וַיִּכְלַל שָׁר צָבָאוֹ: וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יִצְחָק מִדּוֹעַ בָּאתֶם אֵלַי וְאַתֶּם שְׂנֵאתֶם אֹתִי וְתִשְׁלַחוּנִי מֵאֶתְכֶם: וַיֹּאמְרוּ רָאוּ רְאִינוּ כִּי הִזָּה ה' עִמָּךְ וְנֹאמַר תְּהִי נָא אֵלָה בִּינוּתֵינוּ בִּינֵינוּ וּבִינְךָ וּנְכַרְתָּה בְּרִית עִמָּךְ: אִם תַּעֲשֶׂה עִמָּנוּ רָעָה כְּאֲשֶׁר לֹא נִגְעָנוּךְ וְכְאֲשֶׁר עָשִׂינוּ עִמָּךְ רַק טוֹב וְנִשְׁלַחְךָ בְּשָׁלוֹם אֶתָּה עֵתָה בְּרוּךְ ה' ¹³:

בראשית כה א-ד – צאצאי אברהם?

וַיֹּסֶף אַבְרָהָם וַיִּסַּח אִשָּׁה וַשְׁמָה קְטוֹרֶה: וַתֵּלֶד לוֹ אֶת זָמָר וְאֶת יִקְשָׁן וְאֶת מִדּוֹן וְאֶת מִדְּיָן וְאֶת יִשְׂבָּק וְאֶת שׁוּחַ: וַיִּקְשָׁן יָלַד אֶת שָׁבָא וְאֶת דָּדָן וּבְנֵי דָדָן הֵיוּ אֲשׁוּרִים וּלְטוֹשִׁים וּלְאֶמִּים: וּבְנֵי מִדְּיָן עֵיפָה וְנֶעֱפֹר וְחֹלֶדֶן וְאַבְדִּיעַ וְאַלְדָּעָה כָּל אֵלָה בְּנֵי קְטוֹרֶה: ¹⁴

בראשית ל כז – לבן משביע את יעקב

וַיֹּאמֶר אֵלָיו לָבָן אִם נָא מְצֵאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ נְחַשְׁתִּי וַיְבָרְכֵנִי ה' בְּגִלְלָךְ: ¹⁵

בראשית לט ב-ג פרשת וישב – פוטיפר

וַיְהִי ה' אֶת יוֹסֵף וַיְהִי אִישׁ מְצָלִיחַ וַיְהִי בְּבֵית אֲדֹנָיו הַמִּצְרִי: וַיֵּרָא אֲדֹנָיו כִּי ה' אִתּוֹ וְכָל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה ה' מִצְלִיחַ בְּיָדוֹ: ¹⁶

שמות ח טו – החרטומים?

וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטְמִים אֶל פְּרֹעֶה אֲצָבֵעַ אֱלֹהִים הוּא וַיַּחֲזֹק לֵב פְּרֹעֶה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה': ¹⁷

¹³ נראה שנטיעת האשל והקריאה בשם ה' של אברהם, בעקבות הברית הראשונה עם אבימלך והפלשתים, בין אם הייתה קריאה פנימית בתוך בית אברהם כשיטת רד"ק ובין אם הייתה קריאה חיצונית לעולם כשיטת רבי בחיי בן אשר, השפיעה על כריתת הברית השנייה, זו של יצחק עם אבימלך והפלשתים. מהשוואה פשוטה של שם הו"ה במפגש אבימלך עם יצחק, עם שם הו"ה במפגש אבימלך עם אברהם, נראה שאבימלך ואנשיו 'התקדמו' קצת. הם רואים שה' עם יצחק ומכתירים אותו "ברוך ה'". ראו פירוש ספורנו שמדגיש: "כי היה ה' עמך. ולא מיראתנו ממך נכרות אתך ברית". רש"י (בראשית פרק כו כח) אמנם מדגיש את המשכיות הברית שנכרתה עם אברהם ואומר: "ראו ראינו - ראינו באביך ראינו כך: תהי נא אלה בינותינו וגו' - האלה אשר בינותינו מימי אביך, תהי גם עתה בינו וביניך". וחזקוני על הפסוק, מוסיף ומדגיש שכמו שבברית עם אברהם, כך הברית כעת עם יצחק היא: "בינותינו - השבועה שאנו נשבעים ביראתנו גם עתה". ואבימלך וחבורתו גם מצפים "בינו ובינך שתהיה אתה נשבע בהם" (יצחק יישבע ביראתם של הפלשתים?). אבל הפסוק אומר בפשטות: "ראו ראינו כי ה' ה' עמך" וכאמור הם מכתירים את יצחק בתואר "ברוך ה'". פרשנים רבים גם מדגישים שהברכה פסקה משדות פלשתים לאחר שיצחק נפרד מהם: "וראינו עכשיו אחרי שהלכת משם שפסקה ממנה ברכתה" (חזקוני). "כי הלא אחור לכתך מעמנו אתה לבדך ברוך ה'" (אלשיך).

¹⁴ כבר הקדשנו דף מיוחד **בני קטורה** לצאצאי אברהם אלה. לעומת מדרש ספרי דברים פיסקא שיש שדן אותם ל"פסולת" שאברהם מרחיק מיצחק: "צאו מתוך שלי", מדרשים כגון בראשית רבה סא, רואים בהם עמים שכנים/קרובים המתייחסים על אברהם אבינו: "אשר פרו יתן בעתו - זה ישמעאל; ועלה לא יבול - זה יצחק; וכל אשר יעשה יצליח - אלו בני קטורה, שנאמר: ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה". האם נטע אברהם את האמונה באל אחד בבניו מהפילגשים, שהם העמים השכנים של בני ישראל הבאים לנחול את ארץ? ומה נאמר על "הנפש אשר עשו בחרן" - "אברהם מגייר את האנשים ושרה את הנשים" (בראשית רבה פד ד, רש"י על הפסוק)? ועל כל "ילידי בית ומקנת כסף" הנכרים שאברהם מל? האם הנחיל להם את האמונה בה? למה לא נפוצה בעולם האמונה בה' (במודל מלכי צדק לפחות) עוד בימי אברהם? איפה כולם? סתם המקרא וגם המדרש שותק. האם נוכל להכניס לרשימה גם את ענר, אשכול וממרא "בעלי ברית אברהם"? ראו למשל כיצד אברהם מתייעץ איתם על המילה (בראשית רבה מב ח).

¹⁵ ועוד לפני כן, במסע העבד להביא "אשה ליצחק", בראשית כד נא פרשת חיי שרה, אומרים בתואל ולבן לעבד: "הנה רבקה לפניך קח ולך ותהי אשה לך לְבָן אֲדִיךָ כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה'". ובפרק כד לבן ויעקב, בראשית לא מח-מט: "וַיֹּאמֶר לָבָן הֲלֹא הִנֵּה עַד בִּינִי וּבִינְךָ הַיּוֹם עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ גִּלְעָד: וְהַמְצָפָה אֲשֶׁר אָמַר יִצְחָק ה' בִּינִי וּבִינְךָ כִּי נִסְתַּר אִישׁ מִרְעָהוּ". באיזה שם השתמש לבן כאשר אמר לעבד אברהם: "כאשר דבר ה'?", או כאשר השביע את יעקב: "יצף ה' ביני ובינך"? האם משה כותב התורה הוא ששם את שם הווייה בפי לבן? ולבן מה באמת אמר? בשם מי השביע את יעקב? נראה יותר פשוט לומר שהייתה ידיעה כללית של י"ד-ה-א-ו-ה-א-ו-ה-א-א כאל עליון ומשותף, ובו השתמש לבן על מנת לחייב את יעקב. ולא מצאנו התייחסות של הפרשנים לעניין זה.

¹⁶ כבר הרחבנו מעט בראייה זו של פוטיפר "כי ה' אתו" בדברינו **ויהי ה' את יוסף** בפרשת וישב. שם הבאנו את המחלוקת במדרש בראשית רבה פו ה, האם חשד פוטיפר שיוסף עושה מעשי כשפים או "שראה שכינה עומדת על גביו". ובמדרש תנחומא נשא לד, במדבר רבה יד ג מובא שבשביל כבודו של יוסף נגלה הקב"ה לפוטיפר! אך לעניינינו מעניינת יותר מחלוקת הפרשנים שם. רש"י מפרש בפשטות: "ראה שם שמים שגור בפיר", היינו שעל כל דבר אמר יוסף: ברוך ה', תודה לה', בעזרת ה' וכו'. ואם לפרעה הוא אומר: "בלעדי, אלהים יענה את שלום פרעה", אולי מאימת המלכות, כאן בינו לבין עצמו הוא משתמש בשם הווי"ה, ופוטיפר שומע ומפנים. אך רמב"ן מדגיש יותר את העשייה של יוסף שמצליחה, לא את הדיבור, ומפרש: "כי יצליחו מעשיו בכל עת יותר מכל אדם וידע כי מאת אלהים הוא לה". רש"י יטען ויאמר: אם לא שהיה יוסף מזכיר את שם ה', מניין היה פוטיפר יודע לייחס את הצלחתו לכך שה' איתו! ורמב"ן יענה: היא הנותנת, שהרי ידעו המצרים שיוסף הוא עברי ושונה מהם, וכשיראו את הצלחתו ישאלו ויסיקו שאלהי העברים בעזרו וזהו קידוש השם שעשה יוסף. נראה שאפשר לשלב בין שני הפירושים וכולם יצאו נשכרים. כך או כך, נזכיר כאן את ההבחנה שבכל פרשת יוסף ואחיו, מפרק לו ועד סוף ספר בראשית, אין שימוש בשם הווי"ה רק בשם אלוהות (מדת הדין). יוצאות מן הכלל הן פרשת יוסף בבית פוטיפר ובבית הסוהר ופרשת יהודה ותמר. בשתייהן מצוי שם הווי"ה באופן בולט. דווקא בפרשות בהן מעורבים גויים מופיע שם הווי"ה.

¹⁷ האם נוכל לכלול ברשימת המכירים שיש "אלוה דאלוהא" גם את חרטומי מצרים? ראו שמות רבה ז פרשת וארא: "כיון שראו החרטומים שלא יוכלו להוציא הכנים, מיד הכירו שהיו המעשים מעשה אלהים ולא מעשה שדים. ועוד לא חששו לדמות עצמן למשה להוציא המכות". האבחנה של החרטומים היא בין מעשה שדים ומעשה אלהים - האם נוכל לראות ב"אלהים" של מי ששקוע

שמות ט כז פרשת וארא - פרעה?

וישלח פרעה ויקרא למשה ולאהרן ויאמר אליהם חטאתי הפעם ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים: ¹⁸

שמות יח יא - יתרו

ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה אשר הציל את העם מתחת יד מצרים: עתה ידעתי כי גדול ה' מפל האלהים כי בדבר אשר זדו עליהם: ¹⁹

במדבר פרק כב - בלעם?

ויאמר אלהים אל בלעם לא תלך עמם לא תאר את העם כי ברוך הוא: ויקם בלעם בבקר ויאמר אל שרי בלק לכו אל ארצכם כי מאן ה' לתתי להלך עמכם: ... וינעו בלעם ויאמר אל עבדי בלק אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבר את פי ה' אלהי לעשות קטנה או גדולה: ועתה שבו נא בזה גם אתם הלילה ואדעה מה יסוף ה' דבר עמי: ויבא אלהים אל בלעם לילה ויאמר לו אם לקרא לך באו האנשים קום לך אתם ואף את הדבר אשר אדבר אליך אתו תעשה: ²⁰

יהושע פרק ב פסוק ט - יא - רחב

ותאמר אל האנשים ידעתי כי נתן ה' לכם את הארץ וכי נפלה אימתכם עלינו וכי נמגו כל ישרי הארץ מפניכם: כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם בצאתכם ממצרים ואשר עשיתם לשני מלכי האמרי אשר בעבר הירדן לסיחון ולעוג אשר החרימם אותם: ונשמע וימס לבבנו ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם כי ה' אלהיכם הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת: ²¹

כולו ברוחות ושדים הכרה בכוח גבוה יותר? ואמנם, במדרש שכל טוב (בבב) שמות ח טו מצאנו אמירה קצת יותר ברורה: "ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים הוא. מכה זו מלפני הבורא נשתלחה ולא ממשה ואהרן שאילמלי ממשה ואהרן היא, גם אנו היינו יכולים לעשות ולהוציא כנים". אך פירוש אבן עזרא חוזר ומנמיך את הכרת החרטומים בה', ואלה דבריו: "אמרו החרטומים אצבע אלהים היא. זו מכת אלהי הארץ היא, ולא בא על ידי משה, כי הנה המכה גם היא בבהמה. וכבר הודעתך, כי פרעה ועבדיו היו מאמינים באלהים, רק כחשו השם, על כן חזק לב פרעה". כך גם חזקוני שמפרש: "אצבע אלהים היא – מכת מדינה היא זו, דאילו על ידיהם של אלו באה, גם כן היינו עושים". ונראה שגם רמב"ן, שאמנם חולק על אבן עזרא, מסכים בסופו של דבר לשיטה המנמיכה שלא הייתה הכרת ה' במצרים. ראו פירושו לשמות ח טו ושיטתו שם: "אבל הענין כפשוטו, כי בראות החרטומים שלא יכלו להוציא את הכנים הודו במעשה אהרן שהיה מאת האלהים, ולכן לא קרא להם פרעה מן העת הזאת והלאה, ולהמעיט הענין אמרו 'אצבע אלהים' ולא אמרו 'יד אלהים', כלומר מכה קטנה מאתו. ולא אמרו 'אצבע ה', כי פרעה ועבדיו לא יזכירו השם המיוחד רק בדבר עם משה, בעבור שהוא יזכרנו להם". בשביל פרעה ועבדיו, ה' הוא "אלוהי העברים".

¹⁸ ובשמות ח ד פרשת וארא: "ויקרא פרעה למשה ולאהרן ויאמר העתירו אל ה' ויסר הצפרדעים ממני ומעמי ואשלחה את העם ויזבחו לה'". ובשמות פרק י: "וישב את משה ואת אהרן אל פרעה ויאמר אליהם לכו עבדו את ה' אלהיכם מי נמי ההלכים: ... ויאמר אליהם כי גדול ה' מכל האלהים. אלא זה יתרו שאמר עתה ידעתי כי גדול וגו' שעבד עבודת כוכבים הרבה, דתני ר' ישמעאל: לא מבקשים ויגרש אתם מאת פני פרעה". בדומה ללבן ופוטופר לעיל, גם אצל פרעה אפשר לשאול: האם משה כותב התורה הוא ששם את שם הווי"ה בפי פרעה? ואם כן, אזי מה באמת אמר פרעה, מי הוא "הצדיק"? או אולי גם כאן נוכל לומר שהייתה ידיעה כללית של י"ד-ה'-א-ו-ה"א כאל עליון, כאיזה כח שעומד מעל כל אלילי מצרים? עפ"י המקרא, שם הווי"ה בהקשר עם שליט נכרי ראשון, הוא פרעה של ירידת אברהם למצרים כמתואר בתחילת פרשת לך לך.

¹⁹ הוא יתרו שהתנסה בכל עבודה זרה שהייתה בעולם ולפיכך נאה לו לומר דבר זה. ראו קהלת רבה פרשה ג: "אילו אחר אמר זה הפסוק מן חכמי האומות: עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים, הייתי אומר זה שאינו יודע ודאי של עבודת כוכבים אומר עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים. אלא זה יתרו שאמר עתה ידעתי כי גדול וגו' שעבד עבודת כוכבים הרבה, דתני ר' ישמעאל: לא הניח רעואל זה יתרו עבודת כוכבים בעולם שלא יחזיר עליה ועבדה". ובמדרש תנחומא (בבב) פרשת יתרו סימן ה: "אמר יתרו: לא הנחתי אלוה שלא עבדתי אותו, ולא מצאתי אלוה כאלוהו של ישראל". ומדרש מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דוהי פרשה ו מדגיש שיתרו הכיר את ה' כבר שנים רבות קודם: "וכן יתרו אמר למשה עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים (שמות יח יא). מכירו הייתי לשעבר ועכשיו ביותר שנתגדל שמו בעולם". ראו רעיון זה גם בשמות רבה כב א. ואל תאמר שאלה רק דברי יתרו וברגע של חולשה או חנופה אמר "עתה ידעתי", הנה הועתק מוטיב זה לפרקי הללויה שבספר תהלים: "כי אני ידעתי כי גדול ה' ואדלינו מכל אלהים" (תהלים קלה ה). ראו גם השימוש במוטיב זה בדברי שלמה בעת ההכנות לבניין בית המקדש, הפרדוקס של בניית בית "גדול" לה': "והבית אשר אני בונה גדול פי גדול אלהינו מכל האלהים: ומי יצטרף לח לבנות לו בית כי השמים ושמי השמים לא יכללנה ומי אני אשר אבנה לו בית כי אם להקטיר לפניו" (דברי הימים ב ד-ה). ראו הדף [כי האמנם ישב אלהים את האדם](#).

²⁰ המדרשים נותנים לבלעם מקום של כבוד בהשוואה עם משה. ראו בפרט במדבר רבה יד ב: "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים" (דברים לד י) - בישראל לא קם אבל באומות העולם קם ... זה בלעם בן בעור. ... שלוש מידות היו ביד משה מה שלא היה ביד בלעם ... שלוש מדות היו ביד בלעם מה שלא היה ביד משה. משה לא היה יודע מי מדבר עמו, ובלעם היה יודע מי מדבר עמו ... משה לא היה יודע אימתי הקב"ה מדבר עמו ... בלעם היה מדבר עמו בכל שעה שירצה" ויש גם המשל על הטבח - זה בלעם, והשר - זה משה. ראו דברינו [יודע דעת עליון](#) וכן [משל הטבח והשר](#) בפרשת בלק. נראה סביר לומר שבלעם עם כל רשעותו וחמדנותו, הכיר לפחות את אל עליון, שהרי הוא אומר על עצמו: "יודע דעת עליון"! אבל על מנת לענות תשובה ברורה, יש לקרוא קריאה מדוקדקת את פרשת בלק. בקטע שמובא לעיל נראה שבלעם מתיימר לדבר עם ה', אבל מי שמדבר איתו הוא "אלוהים". עיון נוסף בפרשת האתון מגלה שהאתון היא שרואה את מלאך ה', לא בלעם. ויש לעיין עוד במפרשים ובמדרשים כאן ולא היה סיפק בידנו.

²¹ אפשר לומר שרחב אמרה מה שאמרה (ובגדה בעירה) מפחד בני ישראל. אבל חז"ל העצימו מאד את דמותה של רחב שעפ"י המדרש נישאה ליהושע ויצאו ממנה שמונה נביאים כהנים וגם חולדה הנביאה. ראו דברינו [רחב מהמקרא לאגדה](#) בפרשת שלח לך. השוו

שמואל ב ו ח-יב – עובד אדום הגתי??

ויחמר לְדוֹד על אֲשֶׁר פָּרַץ ה' פָּרַץ בְּעֵזָה וַיִּקְרָא לַמָּקוֹם הַהוּא פָּרַץ עֲזָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה: וַיֵּרָא דָּוִד אֶת ה' בַּיּוֹם הַהוּא וַיֹּאמֶר אֵיךְ נָבֹא אֱלֹהֵי אֲרוֹן ה': וְלֹא אָבָה דָּוִד לְהִסְרִי אֱלֹהֵי אֶת אֲרוֹן ה' עַל עֵיר דָּוִד וַיִּטְהֹר דָּוִד בֵּית עֶבֶד אָדוֹם הַגָּתִי: וַיֵּשֶׁב אֲרוֹן ה' בֵּית עֶבֶד אָדָם הַגָּתִי שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים וַיִּבְרָךְ ה' אֶת עֶבֶד אָדָם וְאֶת כָּל בֵּיתוֹ: וַיַּגֵּד לְמִלְכָּךְ דָּוִד לֵאמֹר בָּרַךְ ה' אֶת בֵּית עֶבֶד אָדָם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ בְּעִבּוֹר אֲרוֹן הָאֱלֹהִים וַיִּלָּךְ דָּוִד וַיַּעַל אֶת אֲרוֹן הָאֱלֹהִים מִבֵּית עֶבֶד אָדָם עֵיר דָּוִד בְּשִׁמְחָה: ²²

מלכים ב ה יז-יח – נעמן שר צבא ארם

וַיֹּאמֶר נַעֲמָן וְלֹא יָתֵן נָא לְעֶבְדְּךָ מִשָּׂא צָמֵד פָּרְדִּים אֲדָמָה כִּי לֹא יַעֲשֶׂה עוֹד עֶבְדְּךָ עֲלֶיהָ וְנִזְבַּח לָאֱלֹהִים אֲחֵרִים כִּי אִם לַה': לְדַבֵּר הַזֶּה יִסְלַח ה' לְעֶבְדְּךָ בָּבוֹא אֲדֹנִי בֵּית רַמְמוֹן לְהִשְׁתַּחֲוֹת שָׁמָּה וְהוּא נִשְׁעָן עַל יָדָיו וְהִשְׁתַּחֲוִיתִי בֵּית רַמְמוֹן בְּהִשְׁתַּחֲוִיתִי בֵּית רַמְמוֹן יִסְלַח נָא ה' לְעֶבְדְּךָ בְּדַבֵּר הַזֶּה: ²³

מלכים ב יז כד-מא – גירי אריות

וַיָּבֹא מֶלֶךְ אַשּׁוּר מִבָּבֶל וּמִכּוּתָה וּמִעֵנָא וּמִחֲמַת וּסְפָרוֹנִים וַיֵּשֶׁב בְּעָרֵי שְׁמֶרֶן תַּחַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּרְשׁוּ אֶת שְׁמֶרֶן וַיֵּשְׁבוּ בְּעָרֶיהָ: וַיְהִי בַתְּחִלַּת שְׁבָתָם שֶׁם לֹא יָרְאוּ אֶת ה' וַיִּשְׁלַח ה' בְּהֵם אֶת הָאֲרִיֹת וַיַּהֲרֹגוּ הָרִגִּים בָּהֶם: ... וַיֵּצֵא מֶלֶךְ אַשּׁוּר לֵאמֹר הֲלִיכּוּ שָׁמָּה אֶחָד מִהַכְהֲנִים אֲשֶׁר הִגְלִיתֶם מִשָּׁם וַיִּלְכּוּ וַיֵּשְׁבוּ שָׁם וַיִּרְסוּ אֶת מִשְׁפַּט אֱלֹהֵי הָאָרֶץ: וַיָּבֹא אֶחָד מִהַכְהֲנִים אֲשֶׁר הִגְלוּ מִשְׁמֶרֶן וַיֵּשֶׁב בְּבֵית אֵל וַיְהִי מוֹרָה אֹתָם אֵיךְ יִירָאוּ אֶת ה': ... וַיְהִי יִרְאִים אֶת ה' וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם מִקְצוֹתַם כִּהְנִי בָמוֹת וַיְהִי עֲשִׂים לָהֶם בְּבֵית הַבָּמוֹת: אֶת ה' הָיוּ יִרְאִים וְאֶת אֱלֹהֵיהֶם הָיוּ עֹבְדִים כְּמִשְׁפַּט הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִגְלוּ אֹתָם מִשָּׁם: ... וַיְהִי הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה יִרְאִים אֶת ה' וְאֶת פְּסִילֵיהֶם הָיוּ עֹבְדִים גַּם בְּנֵיהֶם וּבְנֵי בְנֵיהֶם כְּאֲשֶׁר עָשׂוּ אֲבֹתָם הֵם עֹשִׂים עַד הַיּוֹם הַזֶּה: ²⁴

גם את דבריה: "כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהִים בְּשִׁמְיָם מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת" עם דברי משה: "וַיִּדְעַת הַיּוֹם וְהִשְׁתַּבַּח אֵל לִבְכֹּךְ כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים בְּשִׁמְיָם מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד" (דברים ד לט). אולי לא בכדי מחסירה רחב את "אֵין עוֹד" של משה (שהרי גם משה אומר במקום אחר "אלוהי האלוהים"). ואם נשווה גם עם יתרו לעיל ועם נעמן שנראה להלן, ראו הדרשה בדברים רבה ב כח המסכמת את שלושתם: "יתרו נתן ממש בעבודה זרה, שנאמר: עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים (שמות יח יא). נעמן הודה במקצת ממנה, שנאמר: הנה נא ידעתי כי אין אלהים בכל הארץ כי אם בישראל (מלכים ב ה). רחב שמתהו בשמים ובארץ, שנאמר: כי ה' אלהיכם הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת (יהושע ב יא). משה שמו אף בחללו של עולם, שנאמר: כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד (דברים ד לט) - מהו 'אֵין עוֹד'? אפילו בחללו של עולם". ובהשוואה בלי משה, יוצאת רחב מעל יתרו ונעמן. ראו מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא וישמע פרשה א: "עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים. עד עכשיו לא הודה לו בדבר כי גדול ה' ... אמרו: לא הניח יתרו עבודה זרה בכל העולם, שלא חזר עליה ועבדה, שנאמר: מכל האלהים. ונעמן הודה בדבר יותר ממנו, שנאמר: הנה נא ידעתי כי אין אלהים בכל הארץ כי אם בישראל. וכן רחב הזונה אומרת: ה' אלהיכם הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת".

²² בקריאה פשוטה של פרשה קטנה זו נראה לנו שמדובר באדם שאיננו יהודי וזה אכן החידוש הגדול, שאחרי שארון ה' נשבה במלחמה עם פלשתים, ומוחרז לישראל (לבית שמש ומשם לקרית יערים), ואחרי שדוד מעלה אותו פעם ראשונה ומתרחש אסון מות עוזא, דווקא בבית עובד אדום הגתי נמצאת מנוחה לארון ולסביבתו המתברכת. אך חז"ל לא סבורים שעובד אדום הגתי היה גוי. ראו במדבר רבה ד כ: "לוי היה עובד אדום הגתי שכן מיחסו עם הלוים ועובד אדום ואחיו: כָּל אֵלֶּה מִבְּנֵי עֶבֶד אָדָם הָמָּה וּבְנֵיהֶם וְאֲחֵיהֶם אִישׁ חֵיל בָּפֶחַ לְעִבְדָּה שָׁשִׁים וְשָׁנִים לְעֶבֶד אָדָם (דברי הימים א כו ח). ולמה נקרא שמו עובד? ע"י שעבד לפני ה' כראוי. אדום - שהאידים פני דוד. הוא היה מתירא מפני הארון שלא ימיתנו והוא עובד לפניו. ובירכו הקב"ה". אך מסיים שם המדרש: "הגתי - שהיה מגת". אז אולי בכל זאת היה עובד אדום גוי ... אך המפרשים: רש"י, רד"ק. ומצודות, בעקבות חז"ל, כולם בדעה שעובד אדום הגתי היה יהודי כשר למהדרין "היה מתגורר בגת אבל היה לוי ומן השוערים". כך נאלצנו להיפרד מדמות מעניינת זו ומהרעיון שדווקא בבית גוי נמצא מנוחה (זמנית) לארון ה'. ראו דברינו [גלגוליו של ארון הברית](#) בפרשת בהעלותך.

²³ לאחר שהתרפא מצרעתו ע"י טבילה בירדן כדבר אלישע, מקבל נעמן שר צבא ארם על עצמו שלא לעבוד יותר לאלהים אחרים ומתנצל מראש לאלישע שבעת שייאלץ ללוות את אדונו מלך ארם לבית יראתו, יצטרך להשתחוות (להתכופף) לפני הפסל. ראו פירוש אבן עזרא שמות כ א פרשת יתרו על הדיבר הראשון של עשרת הדברות: "כי הדבור הראשון הוא היסוד, ועליו כל בניני המצות, ואחריו כתוב לא יהיה לך. ופשע מי שאינו מאמין בשם גדול מפשע עובד עבודת גילולים, כי יש רבים שהם מאמינים בשם, והם מזבחים ומקטירים לעבודת גילולים, כמו המקטירים למלכת השמים ... וכתוב: את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים (מלכים ב יז, לג). וככה נעמן בהשתחוותי בית רמון (שם ה, יח). והנה אלה מודים בשם, רק משתפים עמו אחר". ראו דברינו [על השיתוף](#) בפרשת כי תשא. ראו שם המדרש על 365 בתי עבודה זרה שהיו בדמשק (אסתר רבה ג ד, איכה רבה פתיחתא י) ותלונת הנביא שאפילו יום אחד בשנה לא עבדו בני ישראל את ה'. אפילו לא בשיתוף כמו הגויים! ובהקשר לנעמן מן הראוי להזכיר שהוא גם מבקש מאלישע "משא צמד פרדים אדמה" על מנת להקים בדמשק מזבח אדמה לה' אלוהי ישראל - הוא המזבח הפשוט ביותר שנוצר בספר שמות מיד לאחר מתן תורה. ראו דברינו [מזבח אדמה תעשה לי](#) בפרשת יתרו. ונשאיר לשואבי המים להרהר מה פשר החיבור בין גוי שמכיר בקב"ה והחזרה לעבודת ה' ע"י האמצעי הכי פשוט והכי בסיסי שמזכיר לאדם את ברייתו מחד גיסא ואת סופו מאידך גיסא.

²⁴ בעקבות פירוש אבן עזרא לעיל על חשיבות הדיבר הראשון נגררנו אל פרשת גירי האריות (אבות השומרונים). ראו פירוש מלבי"ם שם שמחזיר אותנו אל מוטיב השיתוף: "ויהיו יראים את ה'. שהגם שעשו ע"ז שלהם, היו יראים את ה' ג"כ, ולא לבד שכן עשו הם עצמם אלא שכן הנהיגו ג"כ בעבודתם הכללית שנעשה ע"י כהנייהם שעשו להם מקצות העם כהני במות, וכן היו עושים הכהנים להם בבית הבמות העבודה על אופן זה מהשיתוף" ופירוש רד"ק מרחיב ומנסה להתמודד עם השאלה למה שיתוף מקובל אצל הגויים, אבל לא אצל עם ישראל, ואלה דבריו: "איך יראו את ה' - הורה אותם שאף על פי שהם עובדים איש אלוהי, יהיה לבם

יונה פרק א – מלחי האניה

... ויאמר אליהם עברי אנכי ואת ה' אלהי השמים אני ירא אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת הַיָּם וְאֶת הַיַּבֶּשֶׁה: וַיִּירָאוּ הָאֲנָשִׁים יָרָאָה גְדוֹלָה וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו מַה זֹּאת עָשִׂיתָ כִּי יָדְעוּ הָאֲנָשִׁים כִּי מַלְּפָנֵי ה' הוּא בָרַח כִּי הִגִּיד לָהֶם: ... וַיֹּאמְרוּ אָנָּה ה' אֵל נָא נִבְדָּה בְּנֶפֶשׁ הָאִישׁ הַזֶּה וְאֵל תִּתֵּן עָלֵינוּ דָם נָקִיא כִּי אַתָּה ה' כָּאֲשֶׁר חָפַצְתָּ עָשִׂיתָ: וַיִּשְׁאוּ אֶת יוֹנָה וַיַּטְלֻהוּ אֶל הַיָּם וַיַּעֲמֹד הַיָּם מְזַעֵף: וַיִּירָאוּ הָאֲנָשִׁים יָרָאָה גְדוֹלָה אֶת ה' וַיִּזְבְּחוּ זֶבַח לֵה' וַיִּדְּרוּ נְדָרִים: ²⁵

מלכים ב פרק יח פסוק כה – נבוכדנצר?

עֲתָה הַמְּבַלְעָדִי ה' עֲלִיתִי עַל הַמָּקוֹם הַזֶּה לְהַשְׁתַּחֲוֹתוֹ ה' אָמַר אֵלַי עֲלֶה עַל הָאֶרֶץ הַזֹּאת וְהַשְׁחִיתָהּ: וּבִמְקַבִּילָהּ, יִשְׁעִיהָ פֶּרֶק לוֹ פִּסּוּק י: "וְעֲתָה הַמְּבַלְעָדִי ה' עֲלִיתִי עַל הָאֶרֶץ הַזֹּאת לְהַשְׁחִיתָהּ ה' אָמַר אֵלַי עֲלֶה אֶל הָאֶרֶץ הַזֹּאת וְהַשְׁחִיתָהּ". ²⁶

ירמיהו י יא – איגרת ירמיהו לגולה

כְּדָנָה תֵּאמְרוּן לְהוֹם אֶלְהֵיָא דִּי שְׁמָיָא וְאַרְקָא לֹא עֲבָדוּ וַאֲבָדוּ מֵאַרְעָא וּמִן תַּחֲוֹת שְׁמָיָא אֵלָּה: ²⁷

לא. כי ישראל אעפ"י שהיו עובדים העגלים לא היו עושים אלא להיותם אמצעיים בינם ובין האל. כי כן היתה דעת האומות בזמן ההוא שעל כל פנים היה צריך אמצעי להתקרב אליו ולעבדו, וישראל טעו אחרי דעות האומות. אם כן מה בין ישראל ובין האומות? יש אומרים כי האומות כשהיו עובדים איש את אלהיו, החכמים שבהם היו יודעים כי הצלמים לא יעילו, אלא להיותם אמצעיים ולעבדם ... אבל המון העם לא היה להם לב וסברו כי אם על הנעבד. והיו חושבים כי הוא המטיב והמרע. וישראל לא כן. אלא כולם היו יודעים מירושת אבות כי האל יתברך הוא אלהי האלהים, אלא שהיו טועים אחרי דעות האומות ... וכשהיו רואים ההצלחה לאומות העולם היו סוברים כי אלהיהם האמצעיים היו גורמים להם ההצלחה ההיא והיו אומרים: איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני (דברים יב ל').

²⁵ חז"ל מסבירים שמלכים אלה התגייירו והיו לגירי צדק (פרקי דרבי אליעזר פרק ט, תנחומא ויקרא סימן ח), אך בפשט המקרא לפנינו אנשים שאינם בני ברית שאמנם הם כעת בעת צרה, אבל המהירות בה הם מקבלים את דברי יונה שהוא בורח "מלפני ה'", התפילה שלהם לה' ובה האמירה "אתה ה' כאשר חפצת עשית", היראה והכרת התודה אחרי שניצלו, ככתוב: "וַיִּירָאוּ הָאֲנָשִׁים יָרָאָה גְדוֹלָה אֶת ה' וַיִּזְבְּחוּ זֶבַח לֵה' וַיִּדְּרוּ נְדָרִים" – כל אלה נותנים הרגשה ששם ה' כאלוה עליון שבו היהודים (העברים) מאמינים היה מוכר להם. ראו פירוש זוהר לתורה פרשת פקודי שמדגיש שיראת המלכים באה מרגע שיזנה אומר להם שהוא בורח מפני ה': "כיון ששמעו שמו של הקב"ה, מיד פחדו ... ועל זה אמרו לו: מה זאת עשית שעברת על ציווי אדונך" (התרגום החופשי לעברית הוא באחריותנו). משתמע מפירוש זה שדי היה בהזכרת שם ה' אלוהי השמים כדי להטיל אימה על המלכים. זה שם שהיה ידוע להם ועוד נידרש לו להלן. יונה לא מחדש להם שם שלא שמעו אף פעם. ראו גם פירוש אברבנאל יונה פרק א: "והנה המלכים יראו יראה גדולה בראותם שהיתה סבת צרתם גדולה מנשוא ושאלו עוד ליונה מה זאת עשית. ואינה שאלה לבד, אבל היא הפלגה, כאומר: איך עשית דבר כזה למרוד את פי ה' ולברוח מפניו?". ובפירוש מלבי"ם שם: "וייראו האנשים יראה גדולה, כי ממה שאמר תחילה וייראו המלכים היתה יראת הסכנה. אבל יראה זו, היתה יראת ה' שהיא גדולה למעלתה לפי גדולת העצם שהתיראו ממנו". נראה אם כך שאפשר להוסיף את מלחי יונה למלכי צדק שטבע את "אל עליון", ליתרו שאמר "כי גדול ה' מכל האלהים", ולרחב שאמר: "כי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהִים בְּשֵׁמִים מִמֶּעַל וְעַל הָאֶרֶץ מִתַּחַת".

²⁶ נבוכדנצר מתגאה לפני בני ישראל ומנסה למוטט את רוחם באמירה שה' שלח אותנו לכבוש את ירושלים ולמוטט את ממלכת יהודה. ראו פירוש רלב"ג: "כאילו יאמר: איך תבטח על ה' שייצילך והוא אמר אלי שאעלה על הארץ הזאת להשחיתה". האמנם נבוכדנצר מכיר בה' ומשוכנע שהוא נשלח על ידו? ראו פירוש אברבנאל שם: "המבלעדי ה' עליתי על הארץ הזאת להשחיתה, רוצה לומר, אם אתה חזקיהו אומר שבמצות השם הרסת ונתצת את הבמות ואת המזבחות, גם אני אומר שבמצותו באתי אני על העיר הזאת להשחיתה ... ובאמת סגנון הדברים האלה מורה שהיה רבשקה ישראל משומד. ולכן היה יודע ענין הבמות שהסיר חזקיהו ... ושהיה יודע מה שנבא ישעיהו". ומדרש הגדול במדבר לג נה, מכנה את דברי נבוכדנצר אלה "דברי חסודין" (מילים מוכיחות ומתחשדות), ואלה דבריו: "ואם לא תורישו את ישיבי הארץ מפניכם. סוף שהן מצירין לכם ושמהים ברעתכם. ולא עוד אלא שמוכיחין אתכם ואומרין לכם דברי חסודין בשעה שאתם חוטאין, שכן רבשקה אומר לחזקיהו ועתה המבלעדי יי עליתי על הארץ הזאת להשחיתה". ומיטיבי לכת בנתיבות המדרש יענינו גם בפירוש רד"ק לזכריה יא ה, על הרשע המדבר בשם ה': " ... המוכר ברוך ה' זהו, בחשבו כי רצונו האל יתברך במעשה זה כמו שאמר סנחריב המבלעדי ה' עליתי על הארץ הזאת להשחיתה". מכל אלה, נראה לומר שדברי מלכי אשור ובבל שה' שלח אותם הם דברי רהב ואין בהם כדי להעיד על אמונה כלשהיא באל עליון או אלהא דאלהא, רק שידעו כיצד היהודים מכנים את הקב"ה (רבשקה היה יהודי משומד!). לפיכך, לא נוכל למנות אותם בקהל המאמינים ורק נחתום בדברי ישעיהו בפרק י: "הו' אֲשׁוּר שָׁבַט אָפִי וּמָטָה הוּא בְּיָדָם זַעֲמִי: ... וְהוּא לֹא כֵן יִדְמָה וְלִבָּבוּ לֹא כֵן יַחֲשֹׁב כִּי לְהַשְׁמִיד בְּלִבָּבוּ וּלְהַכְרִית גּוֹיִם לֹא מַעֲטִי, וּבְפֶרֶק יד: "אִיךָ נִפְלַת מִשָּׁמַיִם הִלַּל בֶּן שָׁחַר נִגְדַעְתָּ לְאֶרֶץ חוֹלֵשׁ עַל גּוֹיִם: וְאַתָּה אִמְרָת בְּלִבָּבְךָ הַשָּׁמַיִם אֶעֱלֶה מִמֶּעַל לְכֹכְבֵי אֵל אֲרִי כִסְאִי וְאֶשְׁבֵּה בְּהָר מוֹעֵד בְּיַרְכְּתִי צִפּוֹן: אֶעֱלֶה עַל בְּמַתִּי עַב אֲדַמָּה לְעֵלְיוֹן: אֲךָ אֵל שְׂאוֹל תוֹרֵד אֵל יַרְכְּתִי בּוֹר".

²⁷ ראו פירוש רש"י על הפסוק: "כְּדָנָה תֵּאמְרוּן - אגרת היא ששלח ירמיה ליכניה וגלותו בגולה להשיב לכשדים ארמית תשובה, אם אומרין להם לעבוד לעכ"ם". ומה יענו להם היהודים? רש"י מקצר (אולי המעתקים השמיטו) ואנו נהיה לו לפה. תענו להם, אנחנו ממשיכים את פירוש רש"י, אלהים ששמים וארץ לא עשו (בראו) יאבדו מהארץ ומתחת שמים אלה. וכך גם פירוש רד"ק, דעת מקרא ועוד. ומצודת דוד מרחיב: "האלהים אשר לא עשו את השמים ואת הארץ יהיו נאבדים מן הארץ ומתחת השמים האלה שעשה המקום ברוך הוא. רוצה לומר: מהראוי שיהיה נאבד מהם שם אלהות בכל המקומות שברא אלהי האמתי כי מה להם בהמקומות האלה". ורבי בחיי בן אשר מזכיר פסוק זה בפירושו לשמות יב יב על השפטים שנעשו באלילי מצרים, גם את נפילת פסל דגון לפני ארון הברית (שמואל א ה ג). "ופירוש מלבי"ם שולח את האלילים לעולמות אחרים: "אחר שהם מודים שה' הוא ברא את השמים ואת הארץ, א"כ איך תכנה את האלילים בשם אלהים, אחר שלא בראו דבר? ואף אם תאמרו שבראו עולמות אחרים, מכל מקום אחר ששמיא וארקא לא עבדו, רוצה לומר השמים והארץ שאנו בם, א"כ יאבדו מארעא ומן תחות שמיא אלה, ר"ל מה להם בשמים וארץ אלה שלא בראו, ישכנו בשמים וארץ האחרים שבראו אותם, לא במקום שאינו שלהם". (מלבי"ם מניח קיומם של יקומים אחרים?). האם מכל הפירושים האלה נוכל להסיק שאגרת זו של ירמיהו לבני הגולה מוכיחה שהוא מניח (יודע) שיש גוים שמאמינים בה' כאל העליון בורא (קונה) השמים והארץ ואיתם יש לנהל דיאלוג ולשכנע אותם שבני ישראל לא יכולים לעבוד אלילים 'מקומיים' שאינם אלוהי המעשה והארץ? שלפחות גוים אלה לא ילחצו את ישראל הגרים ביניהם לעבוד עבודה זרה?

ירמיהו פרק י' פסוקים וז – מי לא ייראך מלך הגויים

מאין כְּמוֹדָה ה' גָּדוֹל אֶתָּה וְגָדוֹל שְׁמֹךְ בְּגִבּוֹרָה: מִי לֹא יִרְאֶךָ מֶלֶךְ הַגּוֹיִם כִּי לֹךְ יֵאָתֶה כִּי בְּכָל חֻכְמֵי הַגּוֹיִם וּבְכָל מַלְכוּתָם מֵאֵין כְּמוֹדָה: ²⁸

עזרא א-ג – כורש

וּבִשְׁנַת אַחַת לְכוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס לְכָלוֹת דָּבָר ה' מִפִּי יִרְמְיָה הַעֵיר ה' אֶת רוּחַ כְּרִשׁ מֶלֶךְ פָּרַס וַיַּעֲבֹר קוֹל בְּכָל מַלְכוּתוֹ וְגַם בְּמִכְתָּב לְאֹמֶר: כֹּה אָמַר כְּרִשׁ מֶלֶךְ פָּרַס כָּל מַמְלָכוֹת הָאָרֶץ נָתַן לִי ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְהוּא פָקַד עָלַי לִבְנוֹת לוֹ בַּיִת בִּירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה: מִי בָכֶם מִכָּל עַמּוֹ יְהִי אֱלֹהֵיו עִמּוֹ וַיַּעַל לִירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה וַיָּבֹן אֶת בַּיִת ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הוּא הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם: ²⁹

ראש השנה דף ג עמוד ב – מלך כשר היה

אמר רבי אבהו: כורש מלך כשר היה, לפיכך מנו לו כמלכי ישראל. ³⁰

עזרא פרק ה פסוקים יא-יב – אלוהי השמים והארץ

וּכְנָמָא פִּתְגָמָא הִתִּיבֹנָא לְמַמַּר אֶנְחָנָא הַמוֹ עֲבֹדוּהִי דִּי אֱלֹהֵי שְׁמַיָא וְאַרְעָא וּבְנִין בִּיתָא דִּי הָנָא בְּנֵה מִסְדָּמַת דְּנָה שְׁנִין שְׁגִיאוֹן וּמֶלֶךְ לִישְׂרָאֵל רַב בְּנֵהִי וְשִׁכְלָה: לָחוּ מוֹ דִּי הִרְגִּזוּ אֲבָהֶתְנָא לְאֱלֹהֵי שְׁמַיָא וְיָבֵה הַמוֹ בִּיד נְבוּכַדְנֶצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל פִּסְדָּאָה וַיִּבְיֶתָה דְּנָה סִתְרָה וְעַמָּה הִגְלִי לְבָבֶל:

תרגום: וככה השיבונו דבר לאמר: אנחנו הם (הננו) עבדיו של אלוהי השמים והארץ, ובונים את הבית אשר היה בנוי מלפני כן שנים רבות ומלך ישראל גדול בנאו ושכללו: אלא מאחר שהרגינו את אלוהי השמים, נתן אותם ביד נבוכדנצר מלך בבל הכשדי ואת הבית הזה החריב והעם הגלה לבבל. ³¹

²⁸ פרק י' בספר ירמיהו, ממנו צטטנו את המקור הקודם, מתחיל בפסוקים: "שמעו את הדבר אשר דבר ה' עליכם בית ישראל: כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו ומאמות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה". הפרק ממשיך בלגלוג על עבודת הפסילים: "בכסף וזהב יפהו במסמרות ובמקבות יחזקום ולוא יפיק: כתמר מקשה המה ולא ידברו נשוא ונשוא כי לא יצעדו אל תיראו מהם כי לא ירעו וגם היטיב אין אותם", ואז מגיע לצמד הפסוקים הנ"ל: "מאין כְּמוֹדָה ה' גָּדוֹל אֶתָּה וְגָדוֹל שְׁמֹךְ בְּגִבּוֹרָה ... כִּי בְּכָל חֻכְמֵי הַגּוֹיִם וּבְכָל מַלְכוּתָם מֵאֵין כְּמוֹדָה: פסוק אחרון זה משמש מקור חשוב בספרות מחשבת ישראל לרעיון שגם בקרב הגויים יש רבים שמכירים בקב"ה כאל עליון ו"אלהא דאלהא" (רמב"ם מורה נבוכים א לו, חיבור התשובה למאירי, דרשות הר"ן דרשה ט, ראו דברינו [ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגויים](#)). אם כך, נראה לומר שגם הפסוקים לעיל: "כְּדָנָה תִּאמְרוּן לְהוֹם וְכוּ", שמצויים במרחק ארבעה פסוקים בהמשך הפרק, גם הם נאמרו מאותה השקפה: שיש גויים המאמינים בה'.

²⁹ ומי שלא יעלה, יחזק את העולים. ואם אין לו ממון – יחזקו אותו אנשי מקומו, ככתוב שם: "וְכָל הַנְּשָׂאֵר מִכָּל הַמִּקְמוֹת אֲשֶׁר הוּא גֵר שָׁם וַיִּשְׁאוּהוּ אֲנָשֵׁי מִקְמוֹ בְּכֶסֶף וּבְזָהָב וּבְכֹרֶשׁ וּבִבְהֵמָה עִם הַנִּדְבָה לְבֵית הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם". ראו מקבילה לפסוקים אלה בדברי הימים ב סוף פרק לו. וכבר קדם לשניהם הנביא ישעיהו בנבואה קצרה על כורש בפרק מד: "האמר לכוֹרֶשׁ רֵעִי וְכָל חִפְצֵי יִשְׁלַם וְלֹאֹמֶר לִירוּשָׁלַם תִּבְנֶה וְהִיכַל תִּנְסֹד" (נבואה קצת קשה מבחינת סדר הזמנים). וביתר פירוט בפרק מה: "כֹּה אָמַר ה' לְמַשִּׁיחוֹ לְכוֹרֶשׁ אֲשֶׁר הִחֲזַקְתִּי בִימֵינוּ לְרֹד לְפָנָיו גּוֹיִם וּמִתְנִי מַלְכִּים אֶפְתַּח לְפָתָח לְפָנָיו דְּלָתִים וּשְׁעָרִים לֹא יִסְגְּרוּ: אֲנִי לְפָנָיִךְ אֶלְךָ וְהַדּוּרִים אֲשֶׁר ... לְמַעַן תִּדְעַ כִּי אֲנִי ה' הַקּוֹרֵא בְּשֵׁם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: ... אֲנִי ה' וְאֵין עוֹד זֹלָתִי אֵין אֱלֹהִים אֲאַזְרֶךְ וְלֹא יִדְעָתִנִּי: לְמַעַן יִדְעוּ מִמִּזְרַח שֶׁשֶׁם וּמִמְעֲרָבָה כִּי אֶפֶס בְּלַעֲדִי אֵין ה' וְאֵין עוֹד ... אֲנִי ה' עֹשֶׂה כָּל אֱלֹהִים". חמש פעמים שם הוו"ה! ראו פירוש רש"י על הפסוקים הנ"ל בעזרא: "כֹּה אָמַר כּוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס וְגו', נָתַן לִי - שֶׁאֵין מֶלֶךְ וְשִׁלֵּט עַל כָּל הַמַּמְלָכוֹת: וְהוּא פָקַד עָלַי - צוּה עָלַי ע"י יִשְׁעִיהָ הַנְּבִיא לִבְנוֹת לוֹ בַּיִת הַמִּקְדָּשׁ בִּירוּשָׁלַם ... כִּי הִיא מְכֻרָז וְכוּתֵב לְכָל הַמַּמְלָכוֹת מִי בָכֶם מִכָּל עַמּוֹ שֶׁל הַקֶּבֶה, יְהִי הַקֶּבֶה בְּעֶזְרוֹ וַיַּעֲלֶה לִבְנוֹת בֵּיתוֹ אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם". הכרזה בכל הממלכה! ליהודים הפזורים בממלכה או אולי לידיעת העמים כולם? האם נוכל לומר על כורש, שלא נבוכדנצר וסנחריב לעיל, שהוא הכיר בה? האם כ"אלוהי ישראל" בלבד, או שמא כ"אלהא דאלהא"?

³⁰ מלבד 'תעודת הכשרות' הזו ששונות מלכותו של כורש נמנות על בסיס חודש ניסן, כמו מלכי ישראל (שנות מלכי אומות העולם נמנים על בסיס חודש תשרי, ראו ראש השנה ח ע"א), לא מצאנו דעה חיובית על כורש בספרות חז"ל, גם לא שריבוי הציטוט של "ה' מעיד על אמונה כלשהיא. אדרבא, יש בחז"ל ביקורת לא מעטה על כורש שאמנם איפשר את שיבת ציון, את בניית המקדש וחידוש עבודתו, אך לאחר מכן שינה את דעתו, עצר את העליה ואת בניית המקדש (שאח"כ שוב התחדשו, בימי דריוש?). ראו בהקשר זה גמרא מגילה דף יב עמוד א: "אמר לו הקב"ה למשיח: קובל אני לך על כורש, אני אמרתי הוא יבנה ביתי ויקבץ גליות. והוא אמר מי בכס מכל עמו... ויעל". ראו גם בקהלת רבה פרשה י א: "דברי פי חכם חן - זה כורש מלך פרס שאמר (עזרא א') מי בכס מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל. שפתות כסיל תבלענו - שביע דבריו וחזר בס". כך גם באסתר רבה פתיחות סיומן ח: "תחילת דברי פיהו סכלות - מה הסכלות? מי בכס בכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל לירושלים (עזרא א'). (קהלת י') ואחרית פיהו הוללות רעה, די גזר ואמר די עבר פרת עבר ודי לא עבר לא יעבור". וכך גם בשיר השירים רבה (וילנא) פרשה ה: "בההיא שעתא גזר ואמר דעבר פרת עבר דלא עבר לא יעבור", ומדרש פסיקתא רבתי (איש שלום) פסיקא לה - רני ושמחי ממעיט באיכות מקדש שני משום "שבנאו כורש מלך פרס שהוא מזרעו של יפת, לפי שאין שכינה שורה במעשי ידיו של יפת. אבל בית הראשון שבנו בני ישראל בני בניו של שם [שרתה בו שכינה], שנאמר: יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם". כורש לא התכוון לבנות את אוהל שם - לשם השם. השוה עם מלכי צדק בו פתחנו ומסע אברהם אל "אוהלי שם". סוף דבר, לא נוכל (לצערנו) למנות את כורש ברשימת הגויים המאמינים בה'.

³¹ ראשי גולי יהודה השבים כעת לארץ מסבירים לתתני ואנשים שמלשינים לדריוש, כיצד ניתנה הרשות לבנות מחדש את בית המקדש. עניינינו כאן הוא אלוהי השמים והארץ. הביטוי אלוהי השמים (והארץ) מופיע באופן מובהק בתחילת המקרא ובסופו. בתקופת האבות ובתחילת בית שני (יש גם את ירמיה לעיל). ספר בראשית מזה, ספרים דניאל, עזרא ונחמיה מזה. נחמיה פרק א פסוקים ד-ה: "ויהי כששמעתי את הדברים האלה לשבתי ואבקה ואתאבלה ימים ואהי צם ומתפלל לפני אלהי השמים: ואמר אָנָּה ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם הָאֵל הַגָּדוֹל הַנּוֹרָא שֶׁמֶר הַבְּרִית וְחֹסֶד לְאֶהֱבָיו וּלְשִׁמְרֵי מִצְוֹתָיו". האם כל זה קשור לנושא שלנו?

רמב"ם מורה נבוכים חלק א פרק לו – הסיבה הראשונה

ואתה יודע כי כל מי שעובד עבודה זרה לא יעבדה על דעת שאין אלוה בלעדיה, ולא דְמָה מעולם כלל מן העובדים, ולא יִדְמָה מן הבאים שהצורה אשר יעשה מן המתכת או מן האבנים והעצים, שהצורה ההיא הוא אשר בראה השמים והארץ והיא הנהיגם. אבל אמנם יעבדה על צד שהיא דמיון לדבר שהוא אמצעי בינם ובין האלוה יתברך, כמו שבאר ואמר: מי לא ייראך מלך הגויים וכו'. ואמר: ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי וכו', רומז אל הסבה הראשונה אצלם, וכבר ביארנו זה בחבורנו הגדול.³²

שמות רבה טו יז – למי משתחוים עובדי האלילים

משל לעץ נאה שהיה נתון בבית המרחץ, נכנס פרופסיטוס³³ לרחוץ הוא וכל עבדיו ודישו את העץ. וכן הפגאנים³⁴ וכן כל אחד ואחד מהן (מתאווים לפסוע לפניו). לאחר ימים שלח פרוטומי³⁵ שלו לאותה מדינה, שיעשה לו איקונין, ולא מצאו עץ חוץ מאותו שהיה במרחץ. אמרו האומנים לשלטון: אם מבקש אתה להעמיד האיקונין, הבא את העץ שיש במרחץ שאין לך טוב ממנו. הביאוהו ותקנו אותו כראוי ונתנוהו ביד צייר וצייר את האיקונין עליו והעמידה בתוך הפלטין. בא השלטון וכרע לפניו וכן דוכסו וכן אפרכוסו וכן הפרופסיטון וכן הלגיונות וכן דימוס וכן כולם. אמרו להן אותן האומנים: אתמול הייתם מדיישים את העץ הזה במרחץ, ועכשיו אתם משתחוים לפניו? אמרו להם: אין אנו כורעים לפניו בשבילו אלא בשביל פרוטומי של מלך שהיא חקוקה עליו.³⁶

המשך שמות רבה שם סימן כב – איקונין הקב"ה³⁷

אדם רואה עמוד נאה, אומר: ברוך הַמְחַצֵּב שנחצב ממנו! נאה העולם, ברוך המקום שחצבו ובראו בְּדָבָר. אשריך העולם שהקב"ה מלך בך! בשר ודם צר איקונין שלו על הטבלא של עץ, הטבלא גדולה מצורתו; האלהים יהי שמו מבורך, הוא גדול ואיקונין שלו גדולה. העולם קטן והוא גדול מן העולם, שנאמר: "כי ביה ה' צור עולמים" (ישעיה כו ד).³⁸

³² "חבורנו הגדול" הוא ספר ההלכה הראשי של רמב"ם היד החזקה, וכוונתו לדבריו בראש הלכות עבודה זרה כשהוא מתאר את התדרדרות העולם מהאמונה באל אחד לריבוי האלילים: "בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ... אמרו הואיל והאלהים ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ... ראויים הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד, וזהו רצון האל ברוך הוא ... וכיון שארכו הימים נשתכח השם הנכבד והנורא מפי כל היקום ומדעתם ולא הכירוהו. ונמצאו כל עם הארץ הנשים והקטנים אינם יודעים אלא הצורה של עץ ושל אבן וההיכל של אבנים שנתחנכו מקטנותם להשתחוות לה ולעבדה ... והחכמים שהיו בהם ... מדמין שאין שם אלוה אלא הכוכבים והגלגלים". ובהמשך דבריו שם, מתוארת ההתדרדרות הקשה של בני ישראל במצרים: "... עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהן ולעבוד כוכבים כמותן, חוץ משבט לוי ששמר במצוות אבות ... וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקד וחזרין בני יעקב לטעות העולם ותעיותן". דברי רמב"ם כאן במורה נבוכים, משלימים את דבריו ביד החזקה. ומייצגים את הדעה המרוככת ביותר באשר למהותה של עבודה זרה – בישראל ובאומות העולם. לאורך כל הדורות וההתדרדרויות, תמיד נשאר מיעוט איכותי שהכיר ב"אלהא דאלהא" ואליו מכוונים ירמיהו ומלאכי. לפיכך, נראה גם לשער שהמעבר מהעולם האלילי לעולם המונותאיסטי (הנצרות והאסלאם) היה יחסית טבעי ומהיר.

³³ נציב, מושל Praepositus.

³⁴ האנשים הפשוטים, ההדיוטות.

³⁵ פסל דמות ראש אדם וחלק עליון של גופו. מי שלח? כנראה מושל גבוה יותר.

³⁶ המשך הדרשה שם מסביר שמשל זה מובא כאנלוגיה למעמד עם ישראל באחרית הימים כאשר אומות העולם קובלות על כך שפעם יכלו לעשות כרצונם בעם ישראל וכעת, באחרית הימים, הן נאלצות להשתחוות לו. והתשובה של הקב"ה היא באמצעות משל זה וברעיון למי אתה בעצם משתחוה, ובלשון המדרש: "אמרים אנשי המלכים: עד עכשיו היינו עושים בישראל מה שאי אפשר ... ועכשיו לישראל אנו משתחוים? אומר להן הקב"ה: הן, בשביל שמי שכתוב עליהם, שנאמר: ... וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך (דברים כח י)". אבל למשל כמות שהוא, בלי הנמשל, יש משמעות מפתיעה. יש בו תשובה לכאורה לכל המונותאיסטים שמלגלים על עבודה זרה, וסיוע רב לעובדי האלילים, בפרט לחכמים שבהם כשיטת רמב"ם לעיל. וסיוע מיוחד לאישים דוגמת נעמן. ראו דברי ירמיהו (פרק י פסוקים ג-ה): "כי חקות העמים הבל הוא כי עץ מִיָּעַר כָּתוּב מַעֲשֶׂה יְדֵי חָרָשׁ בְּמַעֲצָד: בְּקֶסֶף וּבְזָהָב יִפְּהוּ מַסְמְרוֹת וּבְמַקְבוֹת יִחְזְקוּ וְלֹא יִפִּיק: כָּתוּב מַקְשָׁה הִמָּה וְלֹא יִדְבֹּר נָשׂוּא וְנָשׂוּא כִּי לֹא יַעֲדוּ אֶל תִּירָאוֹ מִהֶם כִּי לֹא יָרֻעוּ וְגַם הֵיטִיב אֵין אוֹתָם". וישעיהו (הפסרת שבת ויקרא) מלגלג: "חֲצִיו שָׂרָף בְּמוֹ אֵשׁ עַל חֲצִיו בָּשָׂר יִצְלָה צִלִּי וְיִשְׁפָּע אֵף יָחַם וְיֵאמֶר הָאֵחָ חֲמוּתִי רָאִיתִי אֹר: וּשְׁאֲרֵיתוֹ לֹא עָשָׂה לִפְסָלוֹ יִסְגֹּד לוֹ וְיִשְׁתַּחֲוּ וְיִתְפַּלֵּל אֵלָיו וְיֵאמֶר הֲצִילֵנִי כִּי אֵלִי אָתָּה ... וְלֹא יִשֵּׁב אֶל לְבוֹ וְלֹא דַעַת וְלֹא תְבוּנָה לְאִמֵּר חֲצִיו שָׂרָפְתִּי בְּמוֹ אֵשׁ וְאֵף אִפִּיתִי עַל גִּחְלִיו לָחֵם אֲצִלָּה בָּשָׂר וְאֶכֶל וְיִתְּרוֹ לְתוֹעֵבָה אֲעֲשֶׂה לְבֹל עַן אֶסְגֹּד" (ישעיהו פרק מד טז-יט, ראו כל התיאור הציורי שם). בא מדרש זה ומציג עמדה הפוכה – מעין תמונת ראי לדברי הנביאים – סיגוריה על עבודת כוכבים! המלעיגים והמלגלים לא מבינים שההשתחויה לפני הפסל איננה לחפץ עצמו, כי אם למה שהוא מייצג "אין אנו כורעים לפניו בשבילו אלא בשביל פרוטומי של מלך שהיא חקוקה עליו". והרי זה הטיעון גם בימינו של אנשים שמקדשים 'חפצי קדושה' כאלה או אחרים. ראו הדף סיגוריות על חטא העגל. נראה שמדרש זה שייך לז'אנר של מדרשים שראינו במקומות אחרים, המייצגים גישה מעמדה של כוח של חז"ל והאמונה המונותאיסטית, כלפי העולם הפגאני ההולך ושוקע וכבר אין בו סכנה ותחרות של ממש. אין בו ממש, וכבר נשחט יצר הרע של עבודה זרה (עבודה זרה יז ע"ב, יומא סט ע"ב). מה שגרם לנביאי בית ראשון לעמוד ולזעוק, כבר לא גורם להתרגשות (תיאולוגית) בבית שני.

³⁷ תוספת מדרש זו אולי חורגת מהנושא שלנו ועניינה לפעם אחרת, אך התפתינו להביאה כאן.

³⁸ לעובדי האלילים יש לכאורה טענה חזקה על המונותאיסטים שטועים לחשוב שעובדי האלילים סוגדים לפסל עצמו, בעוד שהם (המתוקנים שבהם) סוגדים לאיקונין, היינו לדמות החקורה ולא לעץ, לאבן או למתכת שמחזיקים אותה. מה יענו המונותאיסטים?

מחלקי המים

מים אחרונים 1: סוף דבר, נראה שהאישים הבאים: מלכי צדק, יתרו, רחב, נעמן, אנשי נינוה, ואולי גם לבן, פוטיפר, כורש וגירי האריות, יכולים להיחשב על חכמי האומות, שבלשון רמב"ם "יודעים שיש אלוהא דאלוהא". ולגבי החרטומים, פרעה, נבוכדנצר, אבימלך, עובד אדום הגתי ועוד, יש פנים לכאן ולכאן.

מים אחרונים 2: התמקדנו כדרכנו בנקודת המבט הפנימית של ספרות חז"ל, במטרה לבחון מה ניתן לדלות בנושא 'עדין' זה ממקורות פנימיים של תרבות ישראל. ומסתבר שיש לא מעט. בה בעת יש לזכור שהנושא מצוי באופן בולט וברור גם במקורות חיצוניים ונתמך בעובדות היסטוריות אובייקטיביות. בתחילת האלף הראשון לספירה הכללית, התרבות האלילית הולכת ונחלשת ומוכרת תופעה של גויים 'ראי השם' שמתעניינים ביהדות (גם בדתות אחרות). למקורות בנושא ראו:

1. הערך [יראי השם](#) בויקיפדיה
2. מאמר של יוחנן לוי [דברי טאציטוס על קדמוניות היהודים ומידותיהם](#), ראו באתר פרויקט בן יהודה.

שעצם החרטה של הדמות על החומר היא הגבלה והמעטה: "הטבלה גדולה מהצורה" ועוטפת אותה. האיקונין (כביכול) של הקב"ה מצוי בכל מקום "והוא גדול מן העולם". הקב"ה הוא "צור עולמים" – יוצר ונוצר שני עולמות. זה החומר-פיסי הנראה לנו וזה המופשט והנסתר שמכיל את 'האיקונין'. ונראה שהמדע בימינו בשני קצותיו, זה המיקרוסקופי (מיקרוביולוגיה, פיסיקה של תת חלקיקים) וזה המקרוסקופי (חקר היקום וגודלו), מגלה בהדרגה שאין "חומר".